

ZÁRÓGONDOLATOK

A XVIII. század végén a székelyek önazonosság-tudatát egyfajta kettős kötődés jellemezte, mely különösen a II. József korabeli írott források tükrében válik szembevetővé. Egyrészt a székelyek a „*nemes székely nemzet*” fiainak tekintették magukat, „Scithiából” jött harcos nép fiainak, akik a magyar királyoktól elnyert előjogok alapján bírják földjeiket, mégpedig oly módon, hogy „abban Jus Regium se lett légyen”. Másfelől, ugyanezen kor székelyföldi közgyűlésein gyakran elszánt *magyar hazafiakként* foglalnak állást a magyar nyelv és a magyar művelődés értékeinek védelmében, azt követelve, hogy beszélt nyelvük ne csupán az oktatásban, de a közigazgatásban is egyedül használatos nyelv legyen, és ezen történjen a hivatalos érintkezés az ország harmadik kiváltságos „nemzetével”, a szász nációval is. Hogy még jobban felhívják a figyelmet a szoros kötelékre, mely őket a magyar nemzethez köti, buzgón támogatják *Erdély unióját Magyarországgal*, gondosan ügyelve azonban arra, hogy ez az unió ne sértse hagyományos autonóm jogállásukat, igyekeznek biztosítékokat kieszközölni a székely szabadságok régi formájukban való megtartására-visszaállítására.

E kettős identitás, mely a XIX. század eleji magyar sajtó lapjain még evidensebben jelentkezik, úgy tűnik, a kortársak szemében természetes jelenség volt. Kőrösi Csoma Sándor 1825. január 28-án, C. P. Kennedy századosnak tett első jelentésében vallja magáról, hogy a „székely nemzetség szülöttje”, mely „a magyar nemzet része”.¹

Kőrösi Csoma megfogalmazása könnyen a XVIII. századi Magyarországon élő, nem magyar származású (jobbára szlovák) értel-

miség specifikus „hungarus tudatát” juttathatja eszébe annak, aki felületesen, netán tendenciózusan közelíti meg a kérdést. A „hungarus” kategória tipikus képviselője, Kollár Ádám büszkén vallja magát „hungarus”-nak, „Ungar”-nak, „Ungarlandisch”-nak, miközben más helyütt azt írja: „Si quis, uti ego, gente slavus sit ...”²

A két jelenség – a székelyek és „hungarus”-ok tudati kettőssége – csak látszatra rokon. A székelyek, bár önálló rendi natio tagjainak tekintették magukat, már az 1760-as években ismételtén fontosnak tartották kijelenteni, hogy ők „Hunortól és Magortól egyaránt származtak”, célozva ezzel a magyar nemességgel közös eredetükre. Kollár nemes volt ugyan, és mint olyan a „magyar nemzethez” tartozó, ám ez korántsem általánosítható a „hungarus” értelmiség valamennyi tagjára. A szlovák népelemhez való kötődésük kizárta őket az alakuló polgári magyar nemzet kötelékéből is. Különös helyzetükből adódó identitásuk motivációs hátterét Kosáry Domokos vázolja: „Igaz, hogy a Hungarusok a régi Magyarországot tekintették hazájuknak, de ez másféle kötődés volt, mint a nyelvi nacionalizmusoké. A Hungarus-értelmiségbe való beletartozás, a neveltetés, a közös kultúra és tudat, az adott társadalmi közegben végzett funkció alighanem nagyobb mértékben meghatározta az egyéniségüket és életművüket, mint leszármazásuk egyik vagy másik – olykor egyszerre több – etnikumból.”³ És még valami motiválhatta őket erőteljesen, amit Peter Sykora szlovák történész próbál megmagyarázni: „A nemzet, natio szó eredetileg az eredet, a születés helyének meghatározását jelentette, s a szülőföldre, egy nem nagy, természetes környezethez kötődik, bizonyos etnikai régiót kialakítva. Minden nemzet ilyen régióknak nagyobb egységbe való tömörülésével kezdődik. Ilyen, nemzetet meghatározó, régió feletti alapelv volt a ‘királyi alapelv’. Az európai nemzetek évszázadokon keresztül valamelyik királyi korona árnyékában határozták meg önmagukat. A nyelvnek kezdetben semmiféle szerepe nem volt, a nyelvjárások különben is falvanként változtak. A meghatározó, a definiáló a ‘föld’ volt, a terület, a királyság határa, az uradalom territórium. Mély, velünk született territoriális haj-

lamunk van, amelyet őseinktől örököltünk, mindez azonban vajmi kevés segítséget jelent számunkra a 'király' és 'királyság' fogalmak profán értelmezésének megszüntetésében. [...] A királyság nemcsak homogén térségben levő meghatározott hely, hanem nagy jelentőséggel bíró hely is. A király nem 'antidemokratikus' uralkodó – ahogy ezt ma látjuk –, hanem a feudális állam uralkodó osztályának legfelsőbb képviselője. Fontos, hogy tudatosítsuk a királyság fogalmának mélyebb jelentőségét, mivel a régi európai nemzetek középkori királyságokként határozták meg önmagukat. [...] Nem volt saját királyságunk, ezért mint nemzet nem jöhettünk létre abban a korban, amelyben a nemzet létrejöttét a királyi alapelv határozza meg.” Vagy még frappánsabban fogalmaz Sykora honfitársa, Vladimir Minác: „Ha a történelem a királyok történelme... akkor nincs történelmünk.”⁴ Vagyis, visszatérve a „hungarus”-tudat fogalmához, ez nem egyéb, mint a magyar koronának alávetett nem magyar értelmiségiek egyik tiltakozási formája a *történelmen kívüliség* ellen.

Szerencsésebbek-e a térség *történelmen belüli* népei? Hiszen ők, azaz, hogy egészen pontosak legyünk, privilegizált rétegeik, a sors viharai nyomán az általunk tárgyalt korban már csak egyfajta gőgöt örökölhettek, amit „nemzeti büszkeség”-nek neveztek, ám a fogalom egészen mást fed. A korona és királyság szimbólumainak létén vagy nemlétén túl, a nemzeté-válás folyamata alapvető különbségeket mutat Európa nyugati, illetve közép-keleti régiói között. Nyugaton – mint erre Sykora is utalt – a nyelv a nemzet egyéniségének egy másodlagos, hacsak nem egyenesen mellékes kritériuma volt. Itt az *államnemzet* (nationalité d' État) típusa dominál, amely könnyörtelenül elnyelte a kis *tartományi nemzetiségeket* (nationalités provinciales). A XVIII. századi francia abszolutizmus retorikájában jelen van a *nemzetet alkotó népek* fogalma (les peuples qui forment la nation).⁵

Európa közepén, ahol a népek nagyobbik része e korban nem rendelkezett saját, önálló állammal, természetszerűen más érvekre lett konstruálva a nemzeti ébredés ideológiai alapozása. Itt a

történelem, de még hangsúlyozottabban a nyelv tölti be a fő szerepet.

„Hová tartozik a magyar fejlődés?” – teszi fel a kissé retorikai kérdést Szűcs Jenő. „Tisztán egyikhez sem, s bizonyos értelemben mindkettőhöz. A magyar nacionalizmus a közép-kelet-európai fejlődés ama sajátos altípusához tartozik, melynek előzményei közt és érvrendszerében nagy szerepet játszik az egykori középkori – nem nemzeti, de utólag nemzetinek minősített – állam és annak hagyományait az ‘idegen’ központi hatalommal szemben a továbbiakban is őrző rendiség.”⁶ A több szinten végbement fogalomösszefonódás nyomán a XIX. századi magyar ember számára a „nemzet” kifejezés három jelentést is hordozhatott: vonatkozhatott a történelmi Magyarország lakóinak összességére, a nemesi kiváltságok viselőire, de jelenthette a magyarul beszélők közösségét. Lássuk hát röviden eme egyidejű nemzetfogalmak eszmei hátterét.

A reformkor nemzeti-liberális retorikájában egyre inkább elsőséget követelt magának a nyugat-európai mintát követő „egy állam – egy nemzet” koncepció, mellyel Kossuth és köre helyettesíteni próbálta a még létező rendi nacionalizmusokat, illetve a markánsan formálódó nem magyar, nyelvi-kulturális alapú nemzeti ideológiákat. E magyar liberális nemzeteszmet Szontagh Gusztáv summázta tömören és világosan 1843-ban: „Nemzet azon népesség összessége, mely közös független álladalom és haza által összeköttetve önálló polgári társasággá alakult, s történetileg mint erkölcsi személy saját politikai életet él. Nemzet a haza polgárai egésze, nép annak saját fajú és nyelvű részei. Egy hazában ennél fogva csak egy nemzet lehet, de nép (népiség, népfaj) többféle, sőt egy s ugyanazon néptörzsek sarjadékai több államban lakhatnak. A nemzetiség alapítója pedig azon nép, mely hont szerez s álladalmat alkot. E tette által népből nemzetté válik és saját népiségét nemzetiséggé emeli, ráütvén a szerzett honra s alkotott társadalomra s a nyilvános élet folyamára nevét, jellemét és nyelvét. Honnét következik, mikép... minden, mi a politikai élet egészéhez tartozik, csak úgy lehet nemzeti, ha magyar...”⁷ Visszatérve a Sykora–Minác-féle

fogalomrendszerhez, „a történelmen belüli” nép, a szabadelvű politika mintegy jótéteményeként, integrálni szeretné az eddig „történelmen kívül” maradottakat.

Csak hogy e nyugati fogantatású nemzeteszme Európa közepén nem hozhatta meg óhajtott gyümölcseit. Ezt egyesek már az adott korban észrevették. Érdekes például Deáknak e kérdésben elfoglalt árnyalt álláspontja. A magyar államnyelv ügyében természetesen ő is liberális elvbarátai véleményét vallotta. 1834-ben, az országgyűlésben így érvelt: „A törvény nem csupán a bírák részére alkottatik, érteni kell azt minden egyes polgárnak, a kit az kötelez; mert a törvény fő kelléke az, hogy értse, a kinek részére alkottatik. E szerint, minthogy Magyarországon a népesség legnagyobb része magyar, a törvényt magyar nyelven alkotni illik és kell. Azon állításnak, hogy mivel a magyar nyelvet terjeszteni akarjuk, tehát a törvények magyar nyelven való alkotását halasszuk akkorra, midőn minden lakos magyarul beszél, helye nem lehet; mert ez annyit tesz, mint az eszközt a céllal összetéveszteni; mert a magyar nyelv terjesztésére egyik leghatalmasabb eszköz, ha a törvény magyar nyelven lészen.” 1843-ban viszont, Zala megye közgyűlésén, amikor némelyek nehezményezték, hogy a szabad királyi városok tanácskozásain a képviselők németül is szólnak, a jegyzőkönyv Deák józan mértékletességét rögzíti: „Maradjunk meg a mellett, hogy a közigazgatásban magyar nyelven szóljanak. Nem látja helyén, hogy ki magyarul nem tud, az a választási jogból kizárassék. Sok érdeket nem szabad sérteni, mert haladásunkat gátolja, s csak ingerültséget szül.”⁸ Ami pedig a kérdés európai összefüggéseit illeti, igen helyesen látta, hogy a francia nemzeteszme etnikailag és nyelvükben egymáshoz hasonló néptörzseket egyesített, a brit szigeten pedig a hatalmat birtokló „néptörzs” a többieket messze megelőzve jutott a nemzetté válás szakaszába. Ezzel szemben a reformkor magyarsága – Varga Jánost idézve – „saját hazájában csaknem kisebbségként és elszigetelten áll a tőle teljesen idegen etnikumú és nyelvű népek tengerében, amelyek közül pedig nem egy mihamar maga is nemzetté emelkedni ké-

szül.”⁹ A közép-európai nemzeti fejlődés nyelvi-kulturális alapokon álló sajátos útját néhol tragikusan példázzák 1848–49 eseményei, majd 1867 után, a kettős monarchiában (és nemcsak a magyar részen!) az újjáéledt és hatalmi háttérrel biztosított államnemzeti ambíciók ellenében kibontakozó nemzetiségi mozgalmak.

A XIX. század közepe táján azonban – mint már jeleztük – az „egy állam – egy nemzet” liberális eszméjén kívül – volt másik magyar mellékvágánya is a nemzetné válás elméleti útkeresésének. Míg a szabadelvűek által kínált és harcos módon követett modell Nyugat-Európa közeli múlt-, illetve jelenbeli példáiból ihletődött, az újkonzervatív „fontolva haladók” egy időben messzire nyúló gyökerekből táplálkozó, a lehetőségekhez mérten koruk realitásához alkalmazott eszme üdvözítő erejére esküdtek. Számukra a nemzet-hez való tartozás kritériuma nem a nyelv vagy a kultúra, nem is a magyar államhatárok, hanem a közéletre való érettség. Alaposabban vizsgálva felfogásukat kiderül, hogy valójában egy feudális gyökerű, kiváltságosok által alkotott nemzetben gondolkodtak, mely ugyan nem teljesen zárt, vagy legalábbis a középkori nemesi nemzethez képest nagyobb mobilitást biztosítana, mert a hivatali előrehaladás és lojalitás a kívülállók számára is lehetővé tenné a belépést. Szócsövük, a *Világ* 1842-44-es köteteinek mottója volt:

„Kívánod a Nemzet javát művelni?
Tiszteld a Honnak szent törvényeit,
Javítsd, ne döntsöd ősi-intézményeit!
Haladj, de józanul, s ne nyakra főre
–Így készülünk mi szebb, dicsőbb jövőre.”

Ami pedig a nemzet és nyelv kérdésében vallott nézeteiket illeti, ezeket gróf Szécsén Antal 1842-ben, a *Világban* közzétett cikkében magyarázza: „Soknál a nemzetiség fogalma olyannyira összenövődött a hazai nyelv fogalmával, hogy előttük a magyar nemzetiség csak nyelvében létezik. Elfelejtkezvén hazai történelmünk dicsőn ragyogó korszakairól; elfelejtkezvén azon hathatós befolyásról, melyet honunk különböző időszakokban egész Európa ügyeire

gyakorolt, ámbár törvényei idegen nyelven voltak fogalmazva; *ők a magyar nemzet születését, eredetét csak néhány rövid év óta számítják* [kiemelés tőlem: HGM], és nem veszik tekintetbe, hogy bármely nyelv hangzott legyen hajdan tanácskozási termeinkben, a magyar nemzetiség szelleme, – a törvényes fejedelem és alkotmány iránti hű ragaszkodás századok előtt éppen úgy, mint most, – honfitársaink kebleit lelkesíté. Mások ellenben – ezen tagadhatatlan történelmi igazságot [...] hamisan fogván föl – [...] elég fonákul azt tartják, vagy helyesebben mondva tartották, hogy mivel századokon keresztül a magyar nemzetiség fönnállott anélkül, hogy honi nyelvünk a haza közdolgaiban elsőbbséget nyert volna, annak behozatala jelenleg is felesleges, és tekintvén hazánk különajkú elemeit – tán idő előtti, vagy veszedelmes volt.” A „fontolva haladók”, ezzel szemben, jelentős szerepet szánnak a nyelvnek: „kívánatos, sőt szükséges, hogy mindenütt hol a nemzet nem mint különféle egyének összege, de maga mint szellemi egyén lép föl, egyéniségének jeléül – mert mi más a nemzetiség, mint a népek egyénisége – nemzeti nyelvben nyilatkozzék, és ez oka, miért valahányszor a magyar haza közdolgai forognak kérdésben, a magyar nyelv a hon különajkú lakosainak nyelvei előtt az elsőbbséget méltán követheti.”¹⁰

„Egy állam – egy nemzet” (de mihamarább egy nyelv is!), a rendi nemzet némiképp korszerűsített fogalmának továbbélése, illetve – megkerülhetetlen példaként – a hon „különajkú lakosainak” nyelvi-kulturális alapon szereződő, és minden tiltakozás dacára nemzetként definiált közösségei: ezek a nézetek ütköztek az 1840-es évek közéleti vitáiban. Az etnikai- és csoporttudatok e bonyolult, alakuló-formálódó szövevényének ismeretében a székelek „kettős identitása” végül is a legtermészetesebb dolog.

Van viszont egy pont, ahol a kiváltságos osztályok és rétegek rendi nacionalizmusa és az alakuló polgári nemzettudat találkozik: ez *II. József császár nyelvrendelete*. Ennek, az uralkodó szándékával tökéletesen ellentétes hatása az indulatok valóságos lavináját szabadította el, a különböző osztályok és rétegek olyan szolidaritását

eredményezve, ami ezt megelőzően elképzelhetetlen lett volna. A modern magyar nemzet a „kalapos király” kétségkívül nemes szándékú, de végzetes túlzásokba eső centralizmusa elleni harcban eszmélt arra, hogy a magyarul szólókat nyelvi-kulturális kapcsolatokon túl hosszú távú, nagyon praktikus természetű érdekek is összekötik.

(Tévedés ne essék: a nyelvrendelet nem elindított és nem lezárt egy folyamatot, csupán nagy lökettel siettette azt. Nem csodás fordulat, és nem drámai megvilágosodás, hanem erőteljes katalizátor volt.)

A székelyek pedig nem csak egyszerűen szolidaritást vállaltak a magyar nemességgel – mint tették azt az előjogaikban sértett szászok vagy horvátok – hanem szerves egységben léptek fel. Eme egység alapja – a közös múlt és azonos érdekek felismerésén és harci szlogenként való bevetésén túlmenően – az volt, hogy a nyelvi azonosságnak nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint korábban bármikor. Olyannyira, hogy a kor székelyföldi nyilvános állásfoglalásaiban, ellentétben a korábbi szövegekkel, ahol a „nemzet” kizárólag a székely rendi „natiót” jelentette, *ettől fogva a szövegkontextus határozza meg: mit is értenek nemzetten.*

A székely-magyar szolidaritás és együttműködés, ennek indoklása és közéleti retorikája mind arra utal, hogy az elitek által megszabott nemzet-ideológiai irányvonalaktól függetlenül – még a „különajkú” népekkel bekövetkezett véres konfrontációkat megelőzően –; kitérőkkel, a keretek szétfeszítésének próbálgatásával ugyan, de *a polgári magyar nemzet* (a „történelmen belül”, ám a „történelmen kívüli népek” csoportjához mégiscsak hasonlatosan) *a nyelvi-kulturális kritériumok mentén szerveződött.* Ebbe a keretbe próbálták integrálni a liberálisok – immár az államnemzeti eszme hirdetésével, de azzal a hol kimondott, hol csak a sorok közt sejlő igénnyel, hogy fokozatosan feladva nyelvüket, ebben is magyarrá váljanak – az ország nem magyar népeit. A székelyeket viszont nem kellett „becsalogatni” ebbe a körbe, ők önként és természetesen vállalták a polgári nemzetközösség kötelékéhez való tarto-

zásukat akkor, amikor erre az idő megérett; kardoskodtak az „egy állam – egy nemzet” eszme mellett, majd nem sajnálták érte a véráldozatot. *Nem csatlakoztak, hanem előbb a kor közéleti terminológiája szerint, majd a polgárháborús viszonyok törésvonalai mentén, meghatározták helyüket.*

Mindennek tudatában kijelenthetjük: egyes kimondott vagy kimondatlan vélekedésekkel és fenntartásokkal ellentétben *a székelység nem menet közben vált részesévé a modern magyar nemzet kikristályosodási folyamatának (sem 1848-49-ben, sem más időpontban), hanem a kezdet kezdetétől annak tevékeny alakítója volt.*

Jegyzetek

1. Csetri Elek: Csoma és a Szülőföld. In *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 1999. 122.
2. A „hungarus”-tudatra vonatkozóan lásd: Dümmerth Dezső: Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar-Habsburg viszony tükrében. Kollár Ádám működése. *Filológiai Közöny*, 1966. 3-4. sz. 391-413.; Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980. 293-294.; Sziklay László: A „hungarus” probléma és Kollár Ádám. In: *Filológiai Közöny*, 1967. 1-2. sz. 227-229.
3. Kosáry Domokos: *A történelem veszedelmei*. Írások Európáról és Magyarországról. Bp., 1987. 75.
4. Peter Sykora: Bevezetés a szlovák nemzet mitológiájába. *Hitel* 1993. 8. sz. 65-66.
5. Szűcs 1984. 29.
6. Uo. 30-31.
7. Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*. Bp., 1982. 40.
8. Deák Ferenc beszédei. 2 kiadás. Bp., 1903. I. 111. II. 54-55.
9. Varga János, i. m. 41.
10. Dénes Iván Zoltán: *Közüggvé emelt kiváltságörzés*. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években. Bp., 1989. 60.